

پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران
دوره ۱۲، شماره پیاپی ۲۳
بهار و تابستان ۱۴۰۱، صص ۳۵۳-۳۷۱

چشم‌اندازی مردم‌شناختی به گزیده آثار مدون با محوریت مواد فرهنگی مکتوب ایران (مطالعه موردی مواد فرهنگی مکتوب: اسناد ازدواج)

اعظم علیخانی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۳۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۱۴

چکیده

پژوهش کیفی حاضر مردم‌نگارانه با روشی توصیفی-تحلیلی و با هدف تحلیل مضمونی مختصات مطالعاتی انجام شده که اسناد ازدواج-نمونه‌ای از مواد فرهنگی مکتوب در مردم‌شناسی-را بررسی کرده است؛ پس با ارائه شمایی کلی و توصیفی از این نوع آثار مدون، طبقه‌بندی و استخراج شاخصه‌های آن‌ها و سپس ظرفیت‌های پژوهشی این دسته از آثار مبتنی بر مؤلفه‌های نظری و روشی در این جستار ارزیابی شده‌اند. براساس یافته‌ها می‌توان دو دسته از آثار را در حوزه مطالعات فوق‌شناسایی کرد: آثاری که تنها به گردآوری داده‌ها، استنساخ یا انتظام‌بخشی آن‌ها بسنده کرده‌اند و آثاری که پژوهشگران تلاش کرده‌اند شرح‌هایی درباره این حوزه از مواد فرهنگی مکتوب ارائه کنند. وجود و حضور چنین مختصاتی در این نوع آثار، موجب غنای ظرفیت‌های تحقیقی آن‌ها شده است که می‌توان ظرفیت‌های مذکور را در چهار محور اصلی برشمرد: معرفی میدان‌های مختلف تحقیق این نوع از مواد فرهنگی مکتوب، ارائه نمونه‌هایی از اسناد بازخوانی‌شده ازدواج و توصیفات دقیق از آن‌ها، فراهم آمدن بستری برای تحلیل تفسیری و پرداختن به این مواد فرهنگی به‌منزله جزئی از یک کل در پدیده فرهنگی-اجتماعی ازدواج، شکل دادن یک طبقه‌بندی، ارائه مقولات موضوعی و توجه اندک به ارائه الگوهای معنایی؛ در نتیجه بر پایه بینشی مردم‌شناختی می‌توان نوعی چشم‌انداز ترسیم کرد تا با تکیه بر آن به شناخت ساختارهای ذهنی نویسندگان و پژوهشگران حوزه مواد فرهنگی مکتوب یعنی اسناد ازدواج ایران دست یافت.

واژه‌های کلیدی: اسناد ازدواج، ایران، بینش مردم‌شناختی، تحلیل مضمون، فرهنگ، مواد فرهنگی مکتوب.

۱. کارشناس مطالعاتی، پژوهشکده اسناد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تهران، ایران.

مقدمه

آموزه‌های پیشرفت بشریت در آینده، ریشه در وضعیت کنونی آن دارد و نمی‌توان انسان امروز را بدون توجه به وضعیت گذشته وی دقیق مطالعه کرد (رنجبر و ستوده، ۱۳۸۸: ۸۸). شناخت فرهنگ گذشته یا میراث فرهنگی گامی در این راه است؛ زیرا فرهنگ نزد گروهی از متفکران، الگویی از بازنمایی، عمل و مصنوعات است که به کمک تعامل اجتماعی در سطحی گسترده ساطع می‌شود (نجاتی، ۱۳۹۱: ۱۲). نظریه‌پردازان مطالعات اجتماعی-فرهنگی از میان صدها تعریف موجود از فرهنگ بر دیدگاه کروبر^۱ و کلاکھون^۲ (۱۹۵۲) متمرکزند: فرهنگ متشکل از الگوهایی شامل ایده‌های آشکار و نهان برگرفته از تاریخ و تجسم آن ایده‌ها در نهادهای اجتماعی، رفتارها و مصنوعات است. الگوهای فرهنگی از سویی ممکن است محصولات عمل تلقی شوند و از سوی دیگر، عناصر شکل‌دهنده عمل باشند (Adams & Markus, 2004: 337). تعریف فوق مبین تمرکز مطالعه فرهنگ بر شناخت الگوهای آشکار و نهان، معانی، رسوم و مصنوعات است که در بافت‌های مشارکت افراد با یکدیگر، فضایی برای ایجاد تعامل میان انسان‌ها با یکدیگر و هدایت رفتارهایشان را بنا می‌کند. به عبارت دیگر، این‌ها لایه اجتماعی واقعیتی را برمی‌سازند و حفاظت می‌کنند که در بافت فرهنگی خاص به رفتار، انسجام و به کنش معنا می‌بخشد (Markus & Hamedan, 2007: 138). مصنوعات فرهنگی در قالب مواد فرهنگی مکتوب به مثابه بخشی از میراث فرهنگی یا فرهنگ مادی، دیرزمانی است بستر مطالعاتی پژوهشگران سرزمین‌های مختلف قرار گرفته‌اند.

میراث فرهنگی مکتوب از جمله تولیدات و مصنوعات فرهنگ و دانش مردم هر حوزه فرهنگی است که در مردم‌شناختی از آن‌ها به مواد فرهنگی مکتوب (شاهسوارانی و مرتضایی، ۱۳۹۷: ۱۳) یا منابع داده‌ای برای مطالعه فرهنگ یک قوم یا جامعه یاد می‌شود که اسناد ازدواج نمونه‌ای از این مواد فرهنگی است. مواد فرهنگی مکتوب یا به تعبیر دیگر اسناد، مصنوعات فرهنگی مبتنی بر نیاز و ضرورت، برخاسته از بافت فرهنگی و تعامل مردم با یکدیگر و مشتمل بر عرف، دانش و هنر عامه هستند و در نهایت در سیر تکاملی، تابعی از شرع و قوانین آن جامعه شده‌اند که براساس ضرورت تاریخی و اجتماعی و به اقتضای قانون تکامل در سیر تاریخی به هیئت هنر، دانش یا قانون رسمی درمی‌آیند (ذوالفقاری، ۱۳۹۲: ۳۹ و ۴۰) و موجب انتظام و انسجام تعاملات اجتماعی مردم می‌شوند.

انتخاب اسناد ازدواج از دایره مواد فرهنگی مکتوب بنا به اهمیت مطالعه خویشاوندی و ازدواج -از سنگ‌بناهای انسان‌شناسی که الگوهای ازدواج در خانواده‌ها و قوانین عرفی را آشکار

1. Kroeber
2. Kluckhohn

می‌کند (مقصودی، ۱۳۹۰: ۲۶) - است. پیوند زناشویی امری مقدس و قراردادی اجتماعی نزد بسیاری از ملت‌ها است که با تهیه و تنظیم سند ازدواج، ثبت و سندیت می‌یابد. به عبارت دیگر، قباله‌های ازدواج پیمان‌نامه‌ای میان زن و شوهر هستند که به‌مثابه یک قرارداد اجتماعی، حدود و ثغور آزادی و حقوق زوجین را معین می‌کنند (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۱۵۵) و بخشی از فرهنگ و بینش‌های فرهنگی مردم ایران در هر عصر تاریخی را نشان می‌دهند. یکی از مواد فرهنگی مکتوب در حوزه تبیین شرع و تعیین عرف - با ابعاد گسترده‌ای که می‌تواند برای مطالعات فرهنگی و مردم‌شناختی داشته باشد - همین اسناد و قباله‌های ازدواج هستند.

با وجود اهمیت پژوهش‌های متکی بر این نوع مواد فرهنگی مکتوب، میزان محدودی از پژوهش‌ها و پایان‌نامه‌ها بدان‌ها اختصاص یافته‌اند که شاید سختی دسترسی به این‌گونه مواد فرهنگی یا اسناد و نیز دشواری پژوهش بر این نوع منابع داده‌ای از مهم‌ترین عوامل محدودیت تحقیق بر آن‌ها باشد (حسن‌آبادی، ۱۳۸۸: ۱۲۵). بدین صورت میدان تحقیق این جستار، آثار مدون با محوریت مواد فرهنگی مکتوب و متمرکز بر اسناد ازدواج ایران است. هدف این پژوهش، بررسی و تحلیل آثار مدون مبتنی بر مواد فرهنگی مکتوب و متمرکز بر اسناد ازدواج ایران است. با توجه به مباحث مطرح‌شده، پرسش بنیادی پژوهش حاضر این است که آثار تدوین‌شده در حوزه اسناد ازدواج ایران که نمونه‌ای از مواد فرهنگی مکتوب هستند، چه ویژگی‌هایی دارند و چگونه می‌توان با استفاده از این آثار به‌سوی مطالعات مردم‌شناختی حرکت کرد.

به همین دلیل ابتدا شاخصه‌های آثار مرتبط مطالعه شدند و سپس، منظر پژوهشی آثار مدون متمرکز بر اسناد ازدواج - نمونه‌ای از مواد فرهنگی مکتوب - واکاوی شدند. درنهایت با بهره‌مندی از این نوع آثار - مبتنی بر شاخصه‌هایی که دارند - می‌توان بستر داده‌ای آن‌ها را به‌سوی نوعی چشم‌انداز مردم‌شناختی در پژوهش‌های سوق داد.

چارچوب نظری

هر نظریه یا رویکرد حوزه پژوهشی خاص خود را دارد. براساس نظر لوی استراوس مفهوم «ساخت» تنها منتج از واقعیت‌های تجربی نیست، بلکه این نظریه، مدل‌های ساخته‌شده براساس واقعیت را ساخت می‌نامد. استراوس این واقعیت‌ها را شامل پدیده‌ها، باورها و رفتارهای افراد می‌داند که آگاهانه انجام می‌شود (لومبار، ۱۳۹۷: ۲۵۱-۲۵۰). بر همین اساس مطالعات صورت‌گرفته با محوریت موضوعی این پژوهش به‌منزله مدل‌های ساخته‌شده از یک واقعیت در قالب یک ساخت تحلیل شدند.

ذهن انسان همواره تلاش می‌کند مضامین و معانی یکسان را صورتی مفهوم ببخشد. همین اشتراک رویه در میان اذهان انسان‌ها موجب می‌شود اشکال نمادین و ساختارهای ذهنی مشترکی در جوامع و قلمروهای زمانی و مکانی مختلف شکل بگیرند و قابلیت مطالعه بیابند؛ بنابراین «جست‌وجوی ساختارهای اساسی زندگی اجتماعی، لوی استرواس را بر آن داشت تا سه حوزه‌ی اساسی را بررسی کند: نظام‌های طبقه‌بندی، نظریه‌ی خویشاوندی و منطق اسطوره» (مور، ۱۳۸۹: ۲۶۲).

مبتنی بر موضوع این پژوهش و شناخت بهتر این ساختارهای ذهنی مشترک و نظام‌های طبقه‌بندی، مفاهیم «الگو» و «پیکربندی‌های فرهنگ» برگرفته از رویکرد نظری انسان‌شناسی تفسیری کلیفورد گیرتس و مکتب فرهنگ و شخصیت برای فهم «معنا» و الگوی فرهنگی پنهان در اسناد ازدواج آثار مورد مطالعه‌ی این پژوهش به کار می‌رود.

براساس نظر مارسل موس، مفهوم «مقوله‌های اولیه» راهی برای جست‌وجوی اجزای تشکیل‌دهنده‌ی پدیده‌های فرهنگی است. این مقوله‌ها کمک می‌کنند مبتنی بر استفاده از روش قیاس مردم‌نگارانه -از جمله مهم‌ترین روش‌های مورد استفاده در نائل آمدن به عناصر اساسی فرهنگ انسانی- به ساختارهای زیربنایی فرهنگ -موضوعی تکرارشونده در تحقیقات موس (مور، ۱۳۸۹: ۱۵۳)- دست یافت؛ پس کشف و استخراج داده‌های مردم‌نگارانه از دل آثار منتخب این پژوهش و استخراج مقوله‌های اولیه و ثبت و تفسیر آن‌ها مدنظر قرار گرفت تا اشتراکات ذهنی پدیدآورندگان آثار یادشده، ساختار تفکرات و سویه‌های مفهومی فرهنگ مولد اسناد یا قباله‌های ازدواج را آشکار کند.

استفاده از چنین روشی یعنی به کاربردن داده‌های مردم‌نگارانه، مقایسه، کشف و استخراج مقوله‌های اولیه و درنهایت ثبت و تفسیر آن‌ها موجب می‌شود اصول زیربنایی فرهنگ به شکلی شایسته شناسایی و تداوم یابند (Needham, 1963). تفسیر این مقوله‌ها مبتنی بر ماهیت نشانه‌شناختی فرهنگ که شبکه‌ی معنایی را شامل می‌شود، باید «به روشی تفسیری که در جست‌وجوی یافتن معناست» (نادری، ۱۳۹۱) انجام شود که نظریه‌ی -روش گیرتس «توصیف فریه» را روشی مناسب می‌داند؛ پس با بهره‌بردن از «توصیف فریه» ویژگی‌های به‌دست‌آمده از آثار مورد نظر تفسیر و تحلیل و مفاهیم نهفته در آن‌ها استخراج می‌شود. چارچوب مفاهیم فوق می‌تواند راهنمای این پژوهش در برشمردن مضامین پنهان در این مجموعه آثار باشد که پس از تدقیق و تفسیر هرکدام، با دریافت معنا و ساختار مطالعات متمرکز بر اسناد ازدواج از بطن این آثار، به سوی نوعی چشم‌انداز تفسیری مردم‌شناختی راه یافتیم.

روش‌شناسی

در این جستار براساس روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه استفاده از تکنیک‌های مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای به جمع‌آوری و خوانش آثار مدون با محوریت اسناد ازدواج پرداخته شد که در قالب کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های تحصیلی تدوین یافته‌اند. در نوشتار حاضر، مهم‌ترین آثاری که حاوی مطالعه اسناد ازدواج هستند و نیز منابعی که علاوه بر گزارش اسناد ازدواج به توصیف و تفسیر آن‌ها پرداخته‌اند، مدنظر قرار گرفتند. آثار مدنظر علاوه بر آنکه براساس معیار خاص (منشأ اسناد) طبقه‌بندی شدند، به‌طور هدفمند و براساس دسترسی نگارنده به این منابع، گزینش و انتخاب شدند.

در این مقاله، ۲۱ اثر پراستناد و دردسترس در زمینه مطالعه اسناد ازدواج با استفاده از روش تحلیل تماتیک یا تحلیل مضمون بررسی شد. این تحلیل نتیجه تجزیه و توصیف متون مدنظر است. از رهگذر این مرحله به روش استقرایی، مقولات استخراج‌شده تفسیر و تحلیل شدند و با ادغام آنچه از بطن متن استخراج شده است، مضمون‌ها که نشانگر وجود الگویی از معانی در مجموعه داده‌ها هستند، ظاهر شدند (کلارک و براون، ۲۰۱۹). درنهایت تم‌ها یا مضامین حاصل، راهنمای مسیر دستیابی به چشم‌اندازی مردم‌شناختی برای فهم و تفسیر بهتر این آثار در استفاده از مواد فرهنگی مکتوب یا همان اسناد ازدواج هستند.

مختصات متون علمی مدون شده در حوزه اسناد ازدواج ایران

در این بخش از نوشتار، شمایی کلی و توصیفی از آثار مدون انجام‌شده با محوریت مواد فرهنگی مکتوب-در این جستار آثار متمرکز بر اسناد ازدواج-بررسی شد و سپس مهم‌ترین ویژگی‌های این متون که معرف مختصات کلی آن‌ها است، مشخص شد. متون علمی مدون‌شده در حوزه اسناد ازدواج ایران را در دو گروه می‌توان پیگیری کرد. نخست آن دسته از متون علمی که با رویکرد کل‌نگرانه به اسناد، اسناد ازدواج را به‌صورت جزئی از یک کل و مستتر در مجموعه مطالعات شناخت اسنادی درنظر داشته‌اند (مانند رضائی، ۱۳۹۰؛ قائم‌مقامی، ۱۳۵۰؛ بی‌نا، ۱۳۸۸). این دسته از مطالعات، اسناد ازدواج را ذیل دسته‌های مشخصی از قبیل اسناد تاریخی، اسناد شرعی یا با رویکرد شناخت ابعاد هنری، سندشناسی و امثال آن، برحسب رویکرد و مسئله خود، مذاقه و واکاوی کرده‌اند.

۱. آثار توصیفی با رویکرد کل‌نگرانه به اسناد ازدواج

جدول ۱. آثار توصیفی با رویکرد کل‌نگرانه به اسناد ازدواج

ردیف	نام و سال اثر (مرجع مضمونی)	معرفی اثر (مقوله‌های اولیه)
۱	درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار (رضائی، ۱۳۹۰).	این کتاب با هدف معرفی اجمالی بخشی از اسناد فارسی ایران در دوره قاجاریه تدوین شده است. نگارنده این کتاب اسناد ازدواج را از دسته اسناد شرعی ذیل معیار «شرع» و اسناد خصوصی برحسب معیار «عرف» یاد کرده است. در این اثر، با مقدمه‌ای کوتاه یک نمونه قباله ازدواج (عقد دائم) و یک نمونه قباله متعه (عقد منقطع) بازخوانی و ساختار هر کدام از اسناد به ترتیب اجزای متن و به صورت منفک در جدولی درج شدند.
۲	مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی (فانم‌مقامی، ۱۳۵۰).	این کتاب شرحی مفصل بر اسناد تاریخی و طبقه‌بندی‌های آن‌هاست. منطبق بر دسته‌بندی اسناد تاریخی در این اثر، نکاح‌نامه‌ها یا قباله‌های ازدواج از جمله اسناد مالی، حقوقی و قضایی هستند که درباره امور زندگی و تحکیم روابط میان مردم و اجتماع به وجود آمده‌اند.
۳	قباله و قباله‌نویسی در ایران پس از اسلام (اختری، ۱۳۷۷).	این اثر در قالب تحقیقی کتابخانه‌ای، نگاهی به تاریخ قباله‌نویسی ایران پس از اسلام و سپس برخی اقسام قباله‌ها دارد. در حوزه اسناد ازدواج تنها چند نمونه از خطبه‌های عقد و کلیتی از عناصر تشکیل‌دهنده ساختار قباله‌های ازدواج مطرح شده است.
۴	در ضرورت و اهمیت شناخت اسناد تاریخی: واکاوی عقدنامه‌های ازدواج عهد قاجار (سام و علی‌صوفی، ۱۳۹۵).	مقاله‌ای کتابخانه‌ای که به روش توصیفی ابعاد و زوایای تاریخی عقدنامه‌های ازدواج دوره قاجار را تبیین کرده است.
۵	جلوه‌های هنر اسلامی در اسناد ملی (شهرستانی، ۱۳۸۸).	این کتاب آلبومی از تصاویر اسناد دارای آرایه‌های هنری و از آن جمله سه مورد قباله ازدواج است.
۶	گردآوری مکاتبات تاریخی ایران فرهنگ ایران‌زمین (هانس روبرت رویمر ^۱ ، ۱۳۳۵).	کلیتی از ضرورت مطالعه اسنادی برای پرداختن به تاریخ ممالکی مانند ایران و سپس اشاره به کمبودهای اسناد تاریخی در ایران و کلیتی از فرایند بررسی‌های اسنادی را بررسی کرده است. همچنین اسناد ازدواج را به لحاظ زیبایی ظاهری از دسته اسناد خانوادگی که زینت‌بخش منازل هستند، در گنجینه‌ای شخصی و خانوادگی بیش از آرشیوها دانسته است.

1. Hans Robert Roemer

۲. آثار توصیفی متمرکز بر اسناد ازدواج

علاوه بر آثاری که در بخش قبل به آن‌ها اشاره شد، گروه دوم متونی هستند که متمرکز بر مطالعه اسناد ازدواج به نگارش درآمده‌اند و به‌طور مشخص با محوریت اسناد ازدواج و متمرکز بر این نوع از اسناد مدون شده‌اند. این گروه از متون را نیز می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: بخش اول این آثار به مجموعه‌ای از اسناد ازدواج (برای نمونه طیباتی، ۱۳۵۳؛ Zekrgoo, 2000) پرداخته‌اند؛ درحالی‌که گروه دوم تنها یک فقره سند یا قبالة ازدواج (برای مثال رستگار، ۱۳۵۳؛ احمدی، ۱۳۵۷) را انتخاب و مشاهده و مطالعه کردند.

جدول ۲. آثار توصیفی متمرکز بر اسناد ازدواج

ردیف	نام و سال اثر (مرجع مضمونی)	معرفی اثر (مقوله اولیه)
۱	یک قبالة ازدواج گران‌بها (رستگار، ۱۳۵۳).	معرفی جنبه هنری عقدنامه‌ای به تاریخ ۱۲۸۴ ه.ش و بازخوانی چند سطر از آن.
۲	سیری در قبالة‌های ازدواج (طیباتی، ۱۳۵۳).	طبقه‌بندی موضوعی جنبه حقوقی محتوای قبالة‌های ازدواج بدون اشاره به داده‌های اسنادی مشخص.
۳	یک طغرا قبالة ازدواج از دوران قاجار (احمدی، ۱۳۵۶).	بر احادیث و آیات مندرج در قبالة ازدواج مشاهده‌شده، تمرکز دارد.
۴	یک طغرا سند ازدواج از دوران مظفرالدین شاه (احمدی، ۱۳۵۷).	پس از بازنویسی عقدنامه‌ای متعلق به ۱۳۲۸ ه.ش اسامی و اصطلاحات سند را توضیح داده است.
۵	سیری در قبالة‌های ازدواج (طیباتی، ۱۳۵۳).	نگارنده در مقاله، مشاهده تعداد یک‌صد قبالة ازدواج را مطرح کرده است و بازخوانی سه فقره قبالة را در این مقاله آورده و درنهایت مفاد اسناد فوق را طبقه‌بندی موضوعی کرده است.
۶	نگاهی به یک قبالة ازدواج نفیس دوره فتحعلی‌شاه (بیانی، ۱۳۸۸).	این مقاله پس از مقدمه‌ای در باب معرفی سبقت خانوادگی زوجین به استنساخ یک قبالة ازدواج به تاریخ ۱۲۳۴ ق بسنده کرده است.
۷	The Scared Art of Marriage Persian Certificates of the Qajar Dynasty (Zekrgoo, 2000).	این کتاب پس از مقدمه‌ای ۲۹ صفحه‌ای با ارائه تصاویر اسناد ازدواج ایران که سال ۱۳۷۹-۱۳۸۰ در مالزی به‌صورت نمایشگاه در معرض بازدید عموم قرار گرفت، به معرفی اجمالی این دسته از اسناد پرداخته است. تصویر این اسناد با ذکر برخی شاخصه‌های آن اسناد آمده است.
۸	نگرشی بر مهرنامه‌های عصر قاجاریه در بیرجند. (علیزاده بیرجندی، ۱۳۸۵).	این کتاب حاصل گردآوری ۹۰ قبالة ازدواج در بیرجند است. نویسندگان این اثر پس از بازخوانی اسناد گردآوری‌شده، القاب ناکح و منکوحه، اقلام مهریه‌ها، مهرها و مشاغل پدران ناکح و منکوحه را فهرست‌نویسی

ردیف	نام و سال اثر (مرجع مضمونی)	معرفی اثر (مقوله اولیه)
		و توصیف کرده‌اند.
۹	بررسی و تحلیل قباله‌های ازدواج از منظر فرهنگ عامه (خلعتبری لیماکی، ۱۳۸۷).	این کتاب که ۶۹ صفحه دارد، پس از اشاره به کلیتی از فرهنگ عامه در باب ازدواج به شرح واژه قباله و کلیتی از ساختار قباله‌های ازدواج پرداخته است. سپس فهرستی از جنبه‌های مختلف محتوای آن‌ها در ابعاد دینی، اجتماعی و حقوقی را ذکر کرده و در نهایت بازنویسی هشت نمونه سند را آورده است.
۱۰	بازخوانی یک عقدنامه از سال ۱۲۷۴ (بنی‌هاشم، ۱۳۸۷).	با مقدمه‌ای کوتاه به بازخوانی قبالة ازدواج مورخ ۱۲۷۴ ق و ارائه تصویر آن پرداخته است.
۱۱	معرفی یک قباله‌نامه ازدواج از دوره افشاریه (شهیدی، ۱۳۸۸).	عقدنامه‌ای متعلق به سال ۱۱۹۵ ق بازنویسی شده و عبارات عربی و برخی واژگان سند توضیح داده شده است.
۱۲	عقدنامه‌ای کهنه با سبکی نو (آل‌داوود، ۱۳۸۸).	این مقاله به استنساخ یک سند به تاریخ ۱۲۹۷ ق پرداخته است.
۱۳	بررسی آرایه‌های هنری نکاح‌نامه‌ها (عباسیان و اولاد، ۱۳۹۴)	این مقاله به ویژگی‌های ظاهری اسناد ازدواج در قالب عناصر هنری و تزئینی آن‌ها پرداخته است و آرایه‌های هنری قباله‌های ازدواجی را با محوریت عقدنامه‌هایی که در موزه ملک نگهداری می‌شود، بررسی کرده است.
۱۴	قباله‌های ازدواج سده‌های ۱۳ و ۱۴ ه. ق در موزه نگارستان. (بی‌نا، ۲۵۳۵).	این کتاب با دو مقدمه نخست از جمشید بهنام در باب کلیت محتوای قباله‌های ازدواج و دیگری با قلم آیدین آغداشلو به جنبه‌های هنری اسناد ازدواج آغاز شده است. سپس شامل ۶۴ تصویر از قباله‌های ازدواج موجود در موزه نگارستان است.
۱۵	پژوهشی در عقدنامه‌های ازدواج دوره قاجار (جوهری، ۱۳۹۴).	ناشر این اثر به مطالعه قباله‌های ازدواج مبتنی بر رویکرد مردم‌شناسی صحنه گذاشته است. سپس نگارنده در مقدمه به ذکر اهمیت مطالعه این مواد فرهنگی بنا به ارائه اطلاعات ذی‌قیمت از جنبه‌های مختلف زندگی مردم، ۱۷۷ عقدنامه را که در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شوند، مطالعه کرده است. روش مطالعه اسناد در این اثر فهرست‌نویسی و استنساخ ۴۰ سند اعلام شده است. مقدمه این اثر به بررسی عقدنامه‌ها از لحاظ سندشناسی پرداخته است و به وجوه هنری و ساختار عقدنامه‌ها و گذری بر کلیاتی از ابعاد حقوقی، اجتماعی، اقتصادی آن‌ها توجه داشته است. این مطالعه توصیفی با تجزیه و توصیف داده‌های مذکور و ارائه بازخوانی اسناد و سپس فهرست آیات و احادیث و اصطلاحات پایان یافته است.

منشأ گردآوری داده‌های اسنادی یا مواد فرهنگی مکتوب در آثار مورد مطالعه

اسناد نیازمند اعتبارسنجی هستند تا ضریب خطا در استناد به آن‌ها کاسته شود (خلیلی، ۱۳۹۰: ۶۵). قباله‌های ازدواج بنا به آنکه شاهدان عینی پدیده اجتماعی-فرهنگی ازدواج آن‌ها را تنظیم کرده‌اند، از جمله اسناد دست اول محسوب می‌شوند. مراجع مضمونی آثار مطالعه‌شده نشانگر آن است که تمرکز کانونی این مواد فرهنگی را می‌توان در آرشیوها دانست؛ زیرا رسالت گردآوری میراث مستند (که اسناد بخشی از آن‌ها محسوب می‌شوند) را آرشیوها برعهده دارند (نشاط، ۱۳۸۸: ۱۰۴ و ۱۰۶). آنچه در آرشیوها به‌عنوان مراکز دولتی در مراحل گردآوری تا نگهداری اسناد اهمیت بیشتری دارد، اصالت و اعتبار، منشأ و نظم نخستین اسناد است (خدادادی شهری و احمدی رهبریان، ۱۳۹۶: ۱۴۵). مشاهده می‌شود تمرکز بیشتر آثار گزیده این جستار بر گردآوری این مواد فرهنگی از مراکز آرشیوی است که تاحدودی می‌تواند به سؤالات زیر پاسخ دهند: آیا سند اصیل است یا تردیدی درباره منشأ اسناد وجود دارد؟ آیا سند عاری از خطا و تحریف است؟ آیا نمونه بارزی از سندهای شبیه خودش وجود دارد؟ آیا واضح و مفهوم است؟ (فلیک، ۱۳۸۷: ۲۷۸).

جدول ۳. منشأ و خاستگاه مواد فرهنگی مکتوب در آثار گزیده

ردیف	نام و سال اثر (مرجع مضمون)	معرفی اثر (مقوله اولیه)
۱	یک قباله ازدواج گران‌بها (رستگار، ۱۳۵۳)	عقدنامه‌ای به تاریخ ۱۲۸۴ ه.ش بدون ذکر منشأ
۲	سیری در قباله‌های ازدواج (طیبانی، ۱۳۵۳)	بدون ذکر منشأ سند
۳	یک طغرا سند ازدواج از دوران مظفرالدین‌شاه (احمدی، ۱۳۵۷)	بدون ذکر منشأ سند
۴	سیری در قباله‌های ازدواج (طیبانی، ۱۳۵۳)	یک‌صد قباله ازدواج بدون ذکر منشأ اسناد
۵	نگاهی به یک قباله ازدواج نفیس دوره فتحعلی‌شاه (بیانی، ۱۳۸۸)	منشأ قباله ازدواج ذکر نشده
۶	The Sacred Art of Marriage Persian Certificates of the Qajar Dynasty (Zekgoo, 2000).	منشأ اسناد این کتاب برگرفته از نمایشگاهی در مالزی است که سازمان اسناد ملی ایران در سال ۱۳۷۹-۱۳۸۰ در کوالالامپور برگزار کرد.
۷	نگرشی بر مهرنامه‌های عصر قاجاریه در بیرجند (علیزاده بیرجندی، ۱۳۸۵)	گردآوری ۹۰ قباله ازدواج با منشأ اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری بیرجند
۸	بررسی و تحلیل قباله‌های ازدواج از منظر فرهنگ عامه (خلعتبری لیمایی، ۱۳۸۷)	هشت سند با منشأ مرکز فرهنگ مردم
۹	بازخوانی یک عقدنامه از سال ۱۲۷۴	منشأ سند جد مادری جد پدری نگارنده

ردیف	نام و سال اثر (مرجع مضمون)	معرفی اثر (مقوله اولیه)
	(بنی‌هاشمی، ۱۳۸۷)	
۱۰	معرفی یک قباله‌نامه ازدواج از دوره افشاریه (شهیدی، ۱۳۸۸)	منشأ سند مرکز اسناد آستان قدس رضوی
۱۱	عقدنامه‌های کهنه با سبکی نو (آل‌داوود، ۱۳۸۸).	منشأ سند آرشیو شخصی نگارنده
۱۲	بررسی آرایه‌های هنری نکاح‌نامه‌ها (عباسیان و اولاد، ۱۳۹۴)	عقدنامه‌هایی با منشأ کتابخانه و موزه ملی ملک
۱۳	قباله‌های ازدواج سده‌های ۱۳ و ۱۴ ه. ق در موزه نگارستان (بی‌نا، ۲۵۳۵)	تعداد ۶۴ تصویر از قباله‌های ازدواج با منشأ موزه نگارستان
۱۴	پژوهشی در عقدنامه‌های ازدواج دوره قاجار (جوهری، ۱۳۹۴)	تعداد ۱۷۷ عقدنامه با منشأ مرکز اسناد آستان قدس رضوی

گامی به سوی چشم‌انداختی مردم‌شناختی به اسناد ازدواج

پژوهش کیفی پیش از آنکه تعمیم‌دهنده باشد، انعکاس‌دهنده مفاهیم ناشناخته یک حوزه یا قلمرو مطالعاتی است و برای اکتشاف مسائل و نکات جدید کاربرد دارد (صادقی‌فسائی و میرحسینی، ۱۳۹۵: ۱۰). روش این نوع پژوهش‌ها مبتنی بر استراتژی استقرائی (فلیک، ۱۳۹۷: ۱۳)، ژرفانگر، تفهیمی یا توصیفی است و بر دیدگاه فلسفی «تفسیرگرایانه» بنا شده است. همچنین توجه آن معطوف به چگونگی تفسیر، درک و تجربه به‌وجودآمدن جهان اجتماعی است؛ زیرا هدف پژوهش کیفی این است که پدیده یا رویدادی را شرح دهد (افروغ، ۱۳۸۰: ۱۳ و ۱۴).

اسناد می‌توانند یکی از عوامل میانجی جهش کیفی از کتابت توصیفی به تبیین رویدادها باشند (خلیلی، ۱۳۹۰: ۵۹)، اما برخی کتب روش تحقیق، آن‌ها را تنها منابع پژوهشی رشته تاریخ دانسته‌اند (برای مثال جهان‌بخش ثواب، ۱۳۸۵؛ ملایی توانی، ۱۳۸۶؛ هروی، ۱۳۸۶)، ولی مبتنی بر جایگاه این منابع داده‌ای به‌عنوان مواد مکتوب فرهنگی در مردم‌شناسی می‌توان از مضامین مکنون و آشکار اسناد در مسیر شناخت و فهم فرهنگ و درون‌مایه‌های آن استفاده کرد.

۳. داشتن توصیفات دقیق در پژوهش برای تحلیل و تفسیر داده‌ها

پژوهشگر مردم‌شناس ابتدا به گردآوری این مواد فرهنگی مکتوب و اسناد شبکه‌ای براساس سؤالات و اهداف پژوهش خود می‌پردازد (ر.ک: فلیک، ۱۳۹۰: ۲۷۹). بعد از مرحله گردآوری اطلاعات، وارد مرحله توصیف و تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌شود (لومبار، ۱۳۹۷: ۲۷). سپس برای فهم ویژگی مهم مردم‌شناسانه و اجتماعی عقدنامه‌ها (سام و علی‌صوفی، ۱۳۹۵: ۱۰۱) در قلمروهای زمانی و مکانی مختلف با شرح، توصیف، تجزیه و تحلیل داده‌ها که بیشتر با روش

مقایسه‌ای انجام می‌شود (لومبار، ۱۳۹۷: ۲۶)، پژوهش خود را انجام می‌دهد. پژوهشگر بعد از گردآوری داده‌ها به استنساخ یا بازخوانی این مواد فرهنگی مبادرت می‌کند. استنساخ اسناد یا به تعبیر دیگر بازخوانی اسناد منجر می‌شود متن اسناد برای توصیف، تشریح و تبیین آماده شود (خلیلی، ۱۳۹۰: ۶۴).

از جمله اسناد و مدارکی که می‌توانند در پژوهش‌های مردم‌شناسی استفاده شوند، اسناد خانوادگی هستند. قباله‌ها و عقدنامه‌ها از جمله اسناد مذکور برای تحقیقات با چشم‌انداز مردم‌شناختی هستند (رنجبر و ستوده، ۱۳۸۸: ۸۵). اسناد ازدواج ویژگی‌هایی مهم و مردم‌شناسانه، مبتنی بر اهمیت ازدواج را - که پیوندی میان دو طایفه یا دو تیره از یک دودمان و امثال این نوع گروه‌بندی‌های اجتماعی است (سرلک، ۱۳۸۹: ۹۸) - آشکار می‌کنند. این مواد فرهنگی مکتوب، بازتابی از یکی از مراحل گذار انسانی مبتنی بر شاخصه‌های فرهنگی جوامع مختلف است. مکتوبات این مواد فرهنگی مشتمل بر مضامین و الگوهای فرهنگی در هر دوره تاریخی است که به بررسی و مطالعه مردم‌شناختی نیاز دارد.

آثار مدنظر در این پژوهش، با وجود تنوع و اختلافاتی که با یکدیگر دارند، وجوه مشترکی دارند که آن‌ها را در سه رویکرد طبقه‌بندی می‌کند: بخش اول: آثاری که دسته‌بندی و تعریف چستی اسناد را مدنظر دارند و اسناد ازدواج را ذیل دسته اسناد تاریخی، حقوقی، شرعی یا خانوادگی خوانده‌اند. بخشی دیگر از آثار، با مقدمه‌ای مختصر یا چند صفحه‌ای به بازخوانی یک یا چند قباله ازدواج پرداخته‌اند. این گروه با ارائه متن کامل اسناد، بدون هیچ تغییر یا تفسیری بر آن‌ها با ارائه داده‌های توصیفی دقیق، بستر درک همه‌جانبه موضوعات مطرح‌شده از این نوع مواد فرهنگی را فراهم آورده‌اند. این آثار راه را برای ورود پژوهشگران مردم‌شناسی به عرصه تفسیر و تحلیل مبتنی بر این قسم داده‌ها سهل‌تر کرده‌اند؛ زیرا بخشی از اسناد استنساخ‌شده را در اختیار پژوهشگران قرار داده‌اند. نقل عین به عین مطالب را که به استنساخ و بازخوانی شناخته می‌شود، می‌توان در نمونه زیر مشاهده کرد:

«عصمت و عفت‌پناه، هاجریگم صبیبه عالی‌جناب، خیرالحاج، حاجی سیدحسن خادم کشیک ثانی سرکار فیض‌آثار را به صدق معین مبلغ هشتاد و هفت تومان رایج خزانه که عبارت از هشتصد و هفتاد عدد ریال ۲۶ نخودی ناصرالدین شاهی فی ده عدد یک تومان موصوف به قرار تفصیل واقع در ذیل» (جواهری، ۱۳۹۴: ۷۱).

به این ترتیب این نوع مواد فرهنگی مکتوب را می‌توان در راستای توصیف رویدادهای مورد پژوهش و برای تسهیل مقایسه میان فرهنگ‌ها یا مقایسه‌های فرهنگی در زمان‌های متفاوت به کار بست. هر چند این دسته از اسناد را می‌توان از نظر محتوایی نیز تجزیه و تحلیل کرد (خلیلی، ۱۳۹۰: ۷۵).

۴. صورت‌بندی، طبقه‌بندی و ارائه مقولات و الگوهای معنایی

در تحقیقات انسان‌شناسانه، صورت‌دادن برخی طبقه‌بندی‌ها و نیز بهره‌بردن از داده‌های مقایسه‌ای به‌منزله یکی از روش‌های اساسی تحقیق، شناخته و استفاده می‌شود؛ درحالی‌که یافتن مقولات مشخص و بنیادین در تحقیقات کیفی و به‌ویژه مردم‌شناسی از میان انبوهی از داده‌ها ضرورتی برای کشف الگوهای معنایی است. منطبق بر آن مهم می‌توان برخی آثار مشاهده‌شده این پژوهش (مانند علیزاده بیرجندی و همکاران، ۱۳۸۵؛ جواهری، ۱۳۹۵) را دارای صورتی از طبقه‌بندی‌های داده‌ای و فهرست‌بندی بخش‌هایی از قباله‌های ازدواج برشمرده که گامی نخست در سبیل چشم‌انداز مردم‌شناسانه یا به‌عبارت صحیح‌تر، مردم‌نگارانه این نوع مطالعات است.

از جمله مقولات صورت‌بندی‌شده در آثار مدون مشاهده‌شده را می‌توان طبقه‌بندی مهرهای گواهان عقد، جدول فهرست‌نویسی اقلام مهریه با زیرمجموعه مقدار/تعداد/ارزش، سال و دوره پادشاهی یا القاب ناکح، منکوحه و القاب پدر ناکح و منکوحه در کتاب نگارشی بر مهرنامه‌های عصر قاجاریه در بیرجند (علیزاده بیرجندی و همکاران، ۱۳۸۵) یا فهرست‌نویسی آیات و احادیث و اصطلاحات، فهرست تفکیکی اقلام مهریه مانند آب، احشام، اشیاء، املاک، فلزات قیمتی، پوشاک و خوراک و نیز فهرست واحدهای شمارش آن مفاد و اقلام در کتاب پژوهشی در عقده‌نامه‌های ازدواج در دوره قاجار (جواهری، ۱۳۹۵) دانست.

در فرایند عبور از توصیف و ورود به مرحله تفسیر و تحلیل، گیرتس از توصیف مختصر برای نیل به توصیف فربه در راستای دستیابی به معنا آغاز کرد. وی توصیف مختصر را ثبت اطلاعات تجربی همراه با جزئیات کامل و ثبت داده‌های انسان‌شناختی حاصل از میدان می‌دانست (نادری، ۱۳۹۱: ۷۲)؛ زیرا آنچه برای درک یک رخداد، آیین، رسم، تصور و غیره به ما کمک می‌کند، اطلاعات زمینه یا بستر است. این اطلاعات برای فعالیتی تفسیری به‌منظور دستیابی به هسته سرسخت یک واقعیت لازم است؛ پس تحلیل ما نوعی دسته‌بندی ساختارهای دلالت و مشخص کردن زمینه و معنای اجتماعی آن‌هاست (گیرتس، ۱۳۹۹: ۱۶).

به این ترتیب اگر آثار متمرکز بر مواد فرهنگی مکتوب به‌درستی و از طریق توصیف ضخیم/توصیف فربه بررسی شوند، مضامین و معانی نهفته و آشکار متعددی را از دل این مواد فرهنگی می‌توان استخراج کرد تا درنهایت پژوهشگر مردم‌شناس بتواند براساس مشاهدات، مصاحبه‌ها یا مطالعات جانبی به درک و تحلیلی نو از آیین ازدواج به‌منزله یکی از آیین‌های اصلی گذار در زندگی و فرهنگ مردم دست یابد (Geertz, 1973: 9-12)

۵. پرداختن به قباله‌های ازدواج به‌منزله جزئی از یک سازوکار کلی در فرهنگ

مطالعات مربوط به اسناد ازدواج موضوع محوری حوزه‌های پژوهشی مختلفی مانند تاریخ، هنر، ادبیات، جامعه‌شناسی و دیگر مطالعات فرهنگی است. آنچه این اسناد را در زمره محوره‌های مطالعاتی مردم‌شناختی قرار می‌دهد، توجه جامع مردم‌شناسی به جنبه‌های مختلف فرهنگ مردم مانند مناسک و مذاهب، آیین‌ها و رسوم مناسک گذار از قبیل تولد، ازدواج و مرگ، هنر، مسکن و تجارت است (Yoder, 1963: 45) که در این پژوهش، ازدواج به‌منزله یکی از آیین‌های گذار با مناسک و رسوم متنوعی در میان مردم فرهنگ‌های مختلف مدنظر است.

هر پدیده فرهنگی به‌منزله جزئی از کل منسجم و پیچیده‌ای است که ارتباط متقابل عناصر فرهنگ در آن سبب شکل‌گیری سازوکاری می‌شود که به‌طور جزئی و مشخص روی تک‌تک پدیده‌ها و عناصر فرهنگی مدنظر است (برنارد، ۱۳۹۴: ۱۹۵-۱۹۶). چنین اصلی در متونی که اسناد ازدواج را بخشی از کل یک موضوع فرهنگی یا تاریخی دیده‌اند، مشاهده می‌شود. این نوع آثار می‌توانند دقت خود را از دیدگاه‌های جزءنگرانه‌ای که از مطالعه این اسناد به‌دست آورده‌اند، به‌سوی نوعی «الگوی منطقی» سوق دهند (Strauss, 1974) و متناسب با نیاز پژوهشی خود استفاده از این مواد فرهنگی را مکمل کارهای پژوهشی مردم‌شناسانه قرار دهند. همچنان که برخی آثار مورد مطالعه (برای مثال خلعتبری لیماکی، ۱۳۸۷؛ عباسیان و اولادی، ۱۳۹۴؛ طیباتی، ۱۳۵۰) نیز با تأکید بر جنبه‌هایی مانند فرهنگ عامه یا ابعاد هنری، حقوقی یا اجتماعی این اسناد، آن‌ها را ذیل بخشی از فرهنگ ایرانی در نظر داشته‌اند. آثار مورد مطالعه مرجع مضمونی مناسب در درک چندوجهی بودن موضوعات نهفته در قباله‌های ازدواج هستند. داشتن چشم‌اندازی مردم‌شناختی بدین آثار، متضمن فهم بهتر صورت‌های ذهنی مردمان تولیدکننده این دسته از مواد فرهنگی از گذشته تا حال است.

شناخت لایه‌ها و جنبه‌های مختلف موضوع و نیز بسترهای شکل‌گیری آن‌ها

پدیده‌های فرهنگی و اجتماعی به کمک عواملی آشکار یا نهان در یک بستر مشخص شکل می‌گیرند. اسناد ازدواج نیز از گذشته‌های دورتر در میان مردم ایران با نام «آفرین پیمان پهلوی» یا «پیمان کدخدایی» در ایران کهن و به‌ویژه فرهنگ مزدایی (عریان، ۱۳۷۸) و در دوره‌های بعد با عناوینی مانند «صداق‌نامه»، «قباله نکاحیه»، «قباله مناکحه»، «عقدنامه»، «عقدنامه‌چه»، «عقدنامه ازدواج»، «مهرنامه» و «قباله زناشویی» مرسوم بوده‌اند (رضائی، ۱۳۹۰: ۶۲).

فایده‌مقامی (۱۳۵۰) اسناد ازدواج را در حوزه «اسناد حقوقی و قضایی» و از منظری دیگر در رده «اوراق اسنادی» یعنی برآمده از امور روزمره زندگی مردم و تحکیم‌بخش روابط مردم

هر زمانه با اجتماعشان خوانده است که خود راوی روابط مالی، اقتصادی، حقوقی و در کل روابط مردمی متکی بر اسناد در فرهنگ ایران محسوب می‌شود. این اسناد را می‌توان فراتر از تقسیم‌بندی رضائی که اسناد ازدواج را ذیل اسناد شرعی (۱۳۹۰: ۷۸-۷۹) آورده است دانست و خاستگاه فرهنگی آن‌ها را عرف، جهان‌بینی، باورها و دیگر عناصر فرهنگ و ادبیات عامه مردم یک بوم و زمانه برشمرد که در مسیر تکامل فرهنگ بشری به شاکله نظام‌یافته‌تری که مناسب با فرهنگ رسمی است، تطور یافته‌اند. تفسیر و قرارداد این مواد فرهنگی مکتوب در بسترهای فرهنگی مرتبط، زوایای پنهان و مضامین مکتون آن‌ها را خوانا و معنادار می‌کند (Strauss, 1974: 305-306). مجموعه آثار بررسی‌شده نیز ظرفیت پرداخت‌های این‌چنینی را دارند. مصداق این موضوع را می‌توان شرح واژگان و اصطلاحات اسناد بازخوانی‌شده (برای مثال علیزاده بیرجندی و همکاران، ۱۳۸۵؛ جواهری، ۱۳۹۵؛ شهیدی، ۱۳۸۸) معرفی کرد. پس از بازخوانی دقیق قباله‌های ازدواج توضیحات پانویس یا غیره بستر شکل‌گیری بخش‌هایی از اسناد مانند تحدیدیه‌ها و مقدمه‌های این اسناد که ریشه در بنیان‌های فکری، جهان‌بینی‌ها و باورهای مردمی دارند یا محتوای تعیین‌مهریه و اقلام آن را برحسب فرهنگ و دانش بومی آشکار می‌کنند.

با تمرکز بر اندیشه ساختاری لوی استراوس در قائل‌بودن وی به وجود برخی عوامل و سازوکارهایی که دلایل شکل‌گیری پدیده‌های اجتماعی و فرهنگی را فراهم آورده است (Strauss, 1974: 305-306) این عوامل و فرایندها در تمامی پدیده‌های فرهنگی مانند پدیده فرهنگی ازدواج برخلاف تمامی تفاوت‌های زمانی و مکانی حضور دارند و براساس چنین مواد فرهنگی مکتوبی شناسایی می‌شوند. ردیابی این عوامل و سازوکارها در پدیده‌های فرهنگی یکی از شاخصه‌های موضوعات اجتماعی-فرهنگی است. بنا بر همین مهم نیز آنچه در این جستار به آن توجه شده، مطالعه و بازکردن گره‌های معنایی یا به عبارت دیگر، بیان نقاط عطف و عواملی است که مبین ذهن و عمل فرهنگی مردمی است که درون فرهنگ پرمایه ایرانی و به‌صورت مواد فرهنگی مکتوب حیات دارد.

یکی از منابع کلیدی داده در علوم اجتماعی، سند است، ولی نقش آن در پژوهش‌های علوم اجتماعی به‌ندرت برجسته شده است و گاهی از روش‌های تحلیل اسناد^۱ با عنوان روش‌های محبوب^۲ یاد می‌شود (شیخ‌زاده و بنی‌اسد، ۱۳۹۹ به نقل از پریور، ۲۰۱۰: ۱۱۷). می‌تواند غنای داده‌های آن‌ها را آشکار و جنبه‌های مختلف و لایه‌های پنهان مضامین این اسناد و معانی نهفته در آن‌ها را مبتنی بر باورها و جهان‌بینی‌های پشتوانه این اسناد هویدا سازد.

1. Document analysis
2. Unobtrusive methods

مضامین آثار مطالعه‌شده، مبین آن است که اسناد ازدواج آگاهی‌های فراوانی درباره راه و رسم زندگی و اندیشه مردم در خود دارند. این اسناد شامل مشاغل دوران گذشته، محل سکنی و شرایط محیطی و معیشتی، قوانین و حقوق متعارف مردمان عصر خود هستند. همچنین گویای هنرهای نویسندگی، خطاطی، نقاشی و تذهیب هستند که با باورهای دینی، سنتی و شیوه‌های معیشتی درهم آمیخته‌اند (برای مثال جواهری، ۱۳۹۵؛ عباسیان و اولادی، ۱۳۹۴؛ عزیزاده بیرجندی و همکاران، ۱۳۸۵؛ شهرستاتی، ۱۳۸۱) و به همین دلیل مدنظر پژوهشگران عرصه‌های مختلف علوم انسانی و هنری قرار گرفته‌اند.

نتیجه‌گیری

این نوشتار به طرح اهمیت استفاده از مواد فرهنگی مکتوب به‌منزله بخشی از منابع داده‌ای پژوهش‌های کیفی و معرفی بیشتر این مواد در مطالعه موردی اسناد ازدواج پرداخته است. این جستار با مذاقه در آثاری که به این مواد فرهنگی پرداخته‌اند، مختصات ویژه روش‌شناختی و نظری آن‌ها را بررسی کرده و مهم‌ترین ویژگی‌ها و قابلیت‌های متون مذکور را از دیدگاه مردم‌شناسانه تحلیل کرده است. در ادامه، پس از برشمردن شاخصه‌های متون مذکور، مبتنی بر رهیافت‌های مردم‌شناسانه برای استفاده از ظرفیت‌های این آثار، غنای بیشتر محتوای آن‌ها و نیز استفاده از داده‌های محوری‌شان برای تولید آثاری مردم‌شناختی با محوریت داده‌ای مواد فرهنگی مکتوب بهره برد.

مطالعه پراستنادترین و دردسترس‌ترین آثار در حوزه اسناد ازدواج از نظر گذراننده شد که مبین ظرفیت‌هایی برای فهم فرهنگ و عناصر تشکیل‌دهنده آن هستند. این آثار در سه بخش توصیفی با رویکرد کل‌نگرانه به اسناد ازدواج، توصیفی و متمرکز بر اسناد ازدواج و نیز متمرکز بر منشأ گردآوری داده‌های اسنادی یا مواد فرهنگی مکتوب طبقه‌بندی و بررسی شدند. ظرفیت‌های آثار مذکور در چهار محور اصلی برشمرده شدند: داشتن توصیفات دقیق در پژوهش برای تحلیل و تفسیر داده‌ها، صورت‌بندی، طبقه‌بندی و ارائه مقولات و الگوهای معنایی، پرداختن به قباله‌های ازدواج به‌منزله جزئی از یک سازوکار کلی در فرهنگ و شناخت لایه‌ها و جنبه‌های مختلف موضوع و نیز بسترهای شکل‌گیری آن‌ها.

ظرفیت‌های آثار مطالعه‌شده نشان می‌دهد غنی‌ساختن این آثار و فهم بهتر از ذهنیت‌های بومی و مردمی - که در فرهنگ ایرانی و با این مواد فرهنگی به یک سنت و آیین رسمیت و سندیت می‌بخشند - با درنظرداشتن این بخش از داده‌های مردم‌شناختی میسر می‌شود. به عبارت دیگر، این نوع آثار و آنچه آن‌ها به‌منزله داده‌های محوری خود معرفی می‌کنند، می‌توانند

حلقه اتصال بخشی از داده‌های میدانی و کتابخانه‌ای باشند که بخشی از مضامین و معانی نهفته را از بطن خود آشکار می‌کنند.

خاستگاه اسناد ازدواج به‌عنوان بخشی از اسناد مردمی که ذیل اسناد اجتماعی و متمایز از اسناد با منشأ حکومتی یا دولتی هستند، اهمیت رویکرد مردم‌شناختی بدان‌ها را فزون‌تر می‌کند. نهفتگی مقوله‌های اولیه مدنظر در این مواد فرهنگی مکتوب که حاصل کنش متقابل مردم از معبر پدیده اجتماعی-فرهنگی ازدواج است، ضرورتی دیگر بر یافتن الگوهای معنایی فرهنگ بومی از دل این داده‌های تاریخی را یادآور می‌شود. این نوع داده‌ها از موادی حاصل روابط میان مردم و موضوعات مردمی تشکیل شده‌اند و داده‌های مادی یا همان فرهنگ عینی و ملموسی هستند که مدلی از یک واقعیت اجتماعی محسوب می‌شوند و برای پژوهشگرانی چون مردم‌شناسان، بستر تحقیقاتی مناسبی به‌منظور شناخت میدان کنش انسانی و فهم ذهنیت‌های او فراهم می‌آورند.

منابع

- آل داوود، سیدعلی (۱۳۸۸). عهدنامه‌ای کهنه با سبکی نو. *پیام بهارستان*، ۴، ۹۰۱-۹۰۵.
- احمدی، محمود (۱۳۵۶). یک طغری قبالة ازدواج از دوران قاجار. *بررسی‌های تاریخی*، ۷۲.
- احمدی، محمود (۱۳۵۷). یک طغری قبالة ازدواج از دوران مظفردالدین شاه. *بررسی‌های تاریخی*، ۷۷، ۲۶۶-۵۵۹.
- اختری، محمدعلی (۱۳۷۷). قبالة و قبالة‌نویسی در ایران پس از اسلام. *مجله کانون*، ۶۸.
- افروغ، عماد (۱۳۸۰). *فرهنگ‌شناسی و حقوق فرهنگی*. تهران: مؤسسه فرهنگ و دانش.
- برنارد، آلن (۱۳۹۴). *تاریخچه و نظریه‌های فرهنگ عامه*. ترجمه ثریا پاک‌نظر. تهران: کتابخانه فروردین.
- بنی‌هاشمی، سیداحمد (۱۳۸۷). بازخوانی یک عقدنامه از سال ۱۲۷۴ قمری. *پیام بهارستان*، ۱-۲، ۲۴۱-۲۴۵.
- بیانی، بهمن (۱۳۸۸). نگاهی به یک قبالة ازدواج نفیس دوره فتحعلیشاه قاجار. *پیام بهارستان*، ۴، ۷۶۸-۷۷۷.
- بی‌نا (۱۳۸۸). *جلوه‌هایی از هنر اسلامی در اسناد ملی*. تهران: سازمان اسناد ملی ج. ا. ایران.
- بی‌نا (۲۵۳۵). *قبالة‌های ازدواج سده‌های سیزدهم و چهاردهم هجری قمری در موزه نگارستان*. تهران: موزه نگارستان.
- شیخ‌زاده، محمد و بنی‌اسد، رضا (۱۳۹۹). *تحلیل مضمون مفاهیم، رویکردها و کاربردها*. تهران: لوگوس.
- ثواقب، جهان‌بخش (۱۳۸۵). *روش تحقیق با تأکید بر تاریخ*. شیراز: نوید شیراز.
- جواهری، مریم (۱۳۹۴). *پژوهشی در عقدنامه‌های ازدواج دوره قاجار*. مشهد: آستان قدس رضوی.
- حسن‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۸۸). نقد، گزارش و معرفی: بررسی کتاب مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی. *گنجینه اسناد*، ۷۳، ۱۲۳-۱۳۶.
- خدادادی‌شهری، نیره و احمدی‌رهبریان، حسین (۱۳۹۶). اصالت منشأ و نظم اولیه در فهرست‌نویسی اسناد. *میراث شهاب*، ۱۷، ۱۴۵-۱۵۲.
- خلعتبری لیمایی، مصطفی (۱۳۸۷). *بررسی و تحلیل قبالة‌های ازدواج از منظر فرهنگ عامه*. تهران: ائلسن، زوفا.
- خلیلی، محسن (۱۳۹۰). بازخوانی نیت‌مند اسناد در پژوهش‌های تاریخی پیشنهاد مدلی دو متغیره برای بازتفسیر رخدادهای تاریخ معاصر ایران. *مطالعات تاریخ فرهنگی*. پژوهش‌نامه انجمن ایرانی تاریخ، ۷، ۵۹-۹۲.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۲). *فرهنگ و ادبیات عامه*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- رستگار، سید محمود (۱۳۴۲). یک قبالة ازدواج گران‌بها. *وحید*، ۱۳۳.
- رضائی، امید (۱۳۹۰). *درآمدی بر اسناد شرعی دوره قاجار*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- رنجبر، محمود و ستوده، هدایت‌اله (۱۳۸۸). *مردم‌شناسی با تکیه بر فرهنگ مردم ایران*. چاپ پنجم. تهران: ندای آریانا.
- سام، علی و علی‌صوفی، علیرضا (۱۳۹۵). در ضرورت و اهمیت شناخت اسناد تاریخی: واکاوی عقدنامه‌های ازدواج عهد قاجار. *پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام*، ۱۸، ۹۳-۱۱۰.
- سرلک، رضا (۱۳۸۹). *طایفه سرلک، شاخه‌ای کهن از ایل بختیاری*. تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- شاهسوارانی، وحید و مرتضایی، محمد (۱۳۹۷). *بنده‌داری در دوره قاجار: بررسی باستان‌شناختی نظام بنده‌داری در دوره متأخر اسلامی (قاجار)*. تهران: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، مرکز معرفی فرهنگی.
- شهرستانی، سیدحسن (۱۳۸۸). *جلوه‌های هنر اسلامی در اسناد ملی*. تهران: سازمان اسناد ملی ایران. شهیدی، حمیده (۱۳۸۸). *معرفی یک قبالة‌نامه ازدواج از دوره افشاریه*. دفتر اسناد، جلد چهارم، مشهد، کتابخانه‌ها، موزه‌ها و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، صص ۲۷۹-۲۹۱.
- صادقی فسائی، سهیلا و میرحسینی، زهرا (۱۳۹۵). *فهم خانه‌داری در بستر نقش‌های جنسیتی: مطالعه کیفی در شهر تهران*. *فصلنامه علوم اجتماعی*، ۷۳، ۱-۳۱.
- طیباتی، حسین (۱۳۵۳). *سیری در قبالة‌های ازدواج*. هنر و مردم، ۱۴۲، ۵۴-۶۰.
- عباسیان، آزاده و اولاد، زینب (۱۳۹۴). *بررسی آرایه‌های هنری نکاح‌نامه‌ها*. *آستان هنر*، ۱۳، ۱۶-۲۳.
- عریان، سعید (۱۳۷۸). *آفرین پیمان پهلوی یا پیمان کدخدایی*. *زبان و ادب پارسی*، ۹-۱۰، ۴۹-۶۰.
- علیزاده بیرجندی، زهرا، کاظمی، سیده کلثوم، سروش، محمدرضا و مکرمی‌فر، ابوالفضل (۱۳۸۵). *نگرشی بر مهرنامه‌های عصر قاجاریه در بیرجند*. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- فلیک، اوه (۱۳۸۸). *درآمدی بر تحقیق کیفی*. ترجمه هادی جلیلی. چاپ دوم. تهران: نشر نی.
- قائم‌مقامی، جهانگیر (۱۳۵۰). *مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی*. تهران: انجمن آثار ملی.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۲). *حقوق خانواده*. تهران: میزان.
- گیرتس، کلیفورد (۱۳۹۹). *تفسیر فرهنگ‌ها*. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: ثالث.
- لومبار، ژاک (۱۳۹۷). *مبانی نظری مردم‌شناسی*. ترجمه جلال‌الدین رفیع‌فر. تهران: خجسته.
- مقصودی، منیژه (۱۳۹۰). *کارکرد قوانین عرفی در ازدواج بین ترکمن‌های ایران*. *زن در فرهنگ و هنر*، ۶، ۲۵-۳۹.
- ملایی‌توانی، علیرضا (۱۳۸۶). *درآمدی بر روش پژوهش در تاریخ*. تهران: نشر نی.
- مور، جری‌دی (۱۳۸۹). *زندگی و اندیشه بزرگان انسان‌شناسی*. ترجمه هاشم آقابیک‌پوری و جعفر احمدی. تهران: جامعه‌شناسان.
- نادری، احمد (۱۳۹۱). *کلیفورد گیرتز، از پوزیتیویسم تا انسان‌شناسی تفسیری*. *پژوهش‌های انسان‌شناسی ایران*، ۱، ۶۱-۸۴.

نجاتی، وحید (۱۳۹۱). بررسی شاخص‌های عصب‌شناختی فرهنگ مردم ایران و تدوین کاربرت‌های آن در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. گزارش طرح پژوهشی. تهران: مرکز بررسی‌های استراتژیک نهاد ریاست جمهوری.

نشاط، نرگس (۱۳۸۸). نقش یونسکو در حفظ میراث مستند جهانی. گنجینه اسناد، ۱۹ (۴)، ۱۰۳-۱۱۰. هروی، جواد (۱۳۸۶). روش تحقیق و پژوهش علمی در تاریخ. تهران: امیرکبیر.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of culture*. New York: basic books.

Levi- Strauss, C. (1974). *Tristes tropiques*. New York: Atheneum.

Needham, R. (1963). *In primitive classification*. Chicago: University of Chicago press.

Zekrgoo, A. H. (2000). *The scared art of marriage Persian certificates of the Qajar dynasty*.

Adams, G., & Markus, H.R. (2004). Toward a conception of culture suitable for a social psychology of culture. In M. Schaller & C. S. Crandall (Eds), *The psychological foundation of culture* (pp. 335- 360)

Clark, V., Braun, V., Terry, G., & Hayfield, N. (2019). Thematic analysis. In liamputtong, p (Ed), *Handbook of research methods in health and sciences* (pp.843-860). Singapore: spring.

Markus, H., & Hamedani, M. G. (2007). Sociocultural psychology: The dynamic interdependence among self systems and social systems. In kitayama, S., & Cohen, D (Eds.), *Handbook of cultural psychology* (pp. 136-174). New York: Guilford press

Yoder, D. (1963). The folk life studies movement. *Pennsylvania Folk Life Magazine*, 13(3), 42-56.

